Hemslöjd i rörelse
75 år i Uppsala län

HÅKAN LIBY

Titeln Hemslöjd i rörelse, sammanfattar ganska väl fyra olika aspekter på länets sjuttiofemåriga hemslöjdsverksamhet.

1. Hemslöjdsrörelsen, en ideologiskt förankrad strävan att i organiserad form slå vakt om arv, tradition och kunskap inom hemslöjdsområdet.
2. Den föränderliga synen på hemslöjd som aldrig varit statisk utan ständigt befunnit sig i rörelse och anpassat sig efter tidsandan.
3. Rörelse i känslomässig mening — att gripas av slöjdens tradition, teknik, form och symbolvärden.
4. Till sist, den ekonomiska sidan av hemslöjden, en rörelse som möjliggjort avsättning för länets slöjdproduktion, till fromma för slöjdarnas sysselsättning och hugade spekulanters intresse och köplust.

Föreliggande skildring av de 75 åren, 1915–1990, skall utgå från dessa fyra aspekter på hemslöjdsverksamheten i Uppsala län, dock med avsikten att lyfta fram de två först nämnda, vilka kanske har ett särskilt intresse i ett kulturhistoriskt sammanhang. Författaren låter därför en traditionell föreningshistorik stå tillbaka till förmån för en granskning av idén och de olika uttryck den tagit sig i vårt län.

En avslutande ordlista förklarar de begrepp som används i uppsatsen, i syfte att bringa reda i snårskogen av definitioner som florerar inom detta fält och tyvärr skapar stor förvirring.

1. En idéburen hemslöjdsrörelse

Slöjdens tillstånd i länet

Redan under 1800-talets första hälft noterade uppmärksamma personer i länet att landsbygdens rika produktion för det egna behovet var på tillbakagång och att utbudet av hantverks- och industritillverkade varor var växande. Tillgången på kontanta medel tvingade inte längre bondebefolkningen att hålla sig till de varor som kunde tillverkas i det egna hushållet, och alternativet — att köpa, var både lockande och lönsamt.

Denna tendens oroade myndigheter och enskilda entusiaster. Man menade att såväl framställningen av råvaror som tillverkningen av bruksvaror för eget behov måste stimuleras. I första hand inriktades propagandan på lin- och ullproduktion.

När konungens befallningshavande i länet, i början av 1800-talet, utfärdade en rundskrivelse med begäran om upplysningar angående jordbrukets och andra näringars tillstånd, kommenterades även slöjden. Träslöjden uppgavs på de flesta håll vara inskränkt och orsaken var brist på slöjdvirke. Det enda som tillverkades var enklare redskap som vanligen förfärdigades av bönderna själva. Vidare framhölls att den korta arbetstiden under vintern var upptagen av andra sysslor och inga tillfällen gavs till slöjd. Den kvinnliga slöjden bedrevs i så stor utsträckning som förhållandena medgav. På många ställen var kvinnorna upptagna av hushållets skötsel, ladugården, tröskning och annat jordbruksarbete varför de inte kunde hinna mer än att lappa och laga åt hushållets medlemmar. I allmänhet hann kvinnorna också väva, sy och sticka för gårdens behov.

Uppsala Läns Hushållningssällskap, bildat 1814, tog tidigt upp frågan om att befrämja länets svaga hemslöjd. De första försöken innebar snarast att förändra länets slöjdtradition, genom att introducera halmhattsflätning, träskotillverkning och korgmakeri. År 1874 ordnades en utställning som presenterade hemslöjd från hela länet. Hushållningssällskapet gav också stöd åt den manliga och den kvinnliga skolslöjden och i Uppsala inrättades ett slöjdmagasin för försäljning av hemslöjdsvaror från Uppsala län.

När första världskrigets utbrott 1914 omöjliggjorde hushållningssällskapets planerade 100-årsjubileum med stort lantbruksmöte och lantbruksutställning, föddes tanken på en omfattande hemslöjdsutställning följande år. Ett cirkulär med en lång rad frågor skickades ut till personer som förväntades ha intresse i frågan.

"År 1915, då länets hushållningssällskap firar sitt 100-årsjubileum, anordnas i Uppsala en stor utställning med särskild avdel-

Husbehovsslöjden var i stort sett den enda formen av slöjd som förekom i länet under bondesamhällets dagar. Elma Elowsson, Rösta, Villberga socken, i färd med att väva en filt, illustrerar här den omfattande textila produktion som kvinnorna hann med vid sidan av alla andra arbetsuppgifter. Reprofoto i Upplandsmuseets bildarkiv.

ning för hemslöjd. Den vanligaste föreställningen torde vara att hemslöjden i Uppland står lågt, det vore emellertid naturligtvis önskvärt att den ej presenteras i alltför dåligt skick vid utställningen. Oavsett utställningen böra åtgärder vidtagas för att inom länet höja hemslöjden, som för länets innevånare har eller åtminstone kunde ha en mycket stor ekonomisk och moralisk betydelse. För att komma hemslöjden till hjälp måste vi först veta vilka slöjdalster vi ha inom länet. Sedan böra vi i den mån det kan behövas söka förbättra teknik och metoder, mönster och modeller och slutligen sörja för ordnad och ekonomiskt förmånlig avsättning av hemslöjdens alster."

Därmed hade det första steget tagits till bildandet av en hemslöjdsförening i Uppsala län.

Kunskapen om länets hemslöjd, var emellertid mycket bristfällig och en vanlig uppfattning var att "den uppländska hemslöjden stod lågt". Detta faktum hade sin naturliga förklaring i att folkkulturen här i århundraden burits upp av ett stabilt jordbruk som inte varit i behov av saluslöjd som binäring. Husbehovsslöjden som givetvis hade sin självklara ställning i bondehushållen var tydligen anonym i detta skede. Till förvirringen bidrog även vetskapen om att Mälarregionen var det huvudsakliga avnämarområdet för omkringliggande slöjdbygders produktion.

Den stora inventeringen

Åren 1914 och 1915 fick fröken Elisabeth Thorman uppdraget att genomföra en omfattande inventering "i syfte att giva en så noggrann bild som möjligt av uppländsk slöjd sådan den framträdde under den gamla tiden och sådan den för närvarande ter sig".

Från gård till gård, från socken till socken, i härad efter härad, färdades den outtröttliga Elisabeth Thorman, ständigt beredd att notera och kommentera vad villiga husmödrar visade och berättade om sitt eget slöjdande och tidigare generationers.

"Sen jag gått förbi flera stora gårdar, där tyvärr alla äro borta, det är stor begrafning, kommer jag till Risslinge. Den gamla bonden är fördelsman och hans dotter hushållar för honom. Hon har som ett dockskåp, och är mycket intresserad och vill gärna arbeta för hemslöjden. Hon blir nog en utmärkt pålitlig och duktig arbeterska. Också hennes syster vill väfva och sälja. Ett par gummor i trakten väfva band. En gumma gör vispar, men det finns så litet björk i trakten, så hon har inget att göra dem af. Fröken Söderberg visar mycket präktiga väfnader, linnelärft, filtar, gardiner, servietter m m." (Balingsta socken)

"Ty hvad jag i denna trakt vill arbeta för vore, att det åter som i gamla tider, blefve ett utbyte mellan Tierp och Söderfors, så att Söderfors-borna spunne Tierps-bornas myckna lin." (Tierps socken)

"Både far och son äro krukmakare, men de hinna knappt mera än att sätta upp kakelugnar. Detta tycks för öfrigt uppta tiden för alla krukmakare." (Alunda socken)

"Fru Jansson gillar inte alls maskinspunnet garn, här spinns för hand. Till stickgarn spinna de ull, ty karlarna gilla inte de kalla och stela strumporna af maskinspunnet garn." (Tensta socken)

Från den stora hemslöjdsutställningen i Uppsala 1915. Här visas slöjdprodukter från Trögds och Åsunda härader, under överinseende av utställningsvärdinnorna.
Foto E L:son Finn, Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

"Detta ligger vid landsvägen till Uppsala och här förbi köra västmanländningar till marknader med mycket laggkärl. Uppländningarna borde kunna skaffa sig sina laggkärl själfva och inte ta emot någon import däraf från en annan provins." (Jumkils socken)

Resultatet av inventeringen blev en gedigen och tämligen oförskönad skildring av verkligheten som säkert gav uppdragsgivarna, den nybildade hemslöjdsföreningen, en god uppfattning om den uppländska hemslöjdens karaktär. Men ingen inventerare kan redovisa allt, eller bortse från sina egna intressen. Även den nitiska fröken Thorman gjorde sitt urval och uppmärksammade företrädesvis den textila slöjden, i synnerhet linhantering och ryavävning. Ytterst få uppgifter redovisades om den hårda husbehovsslöjden.

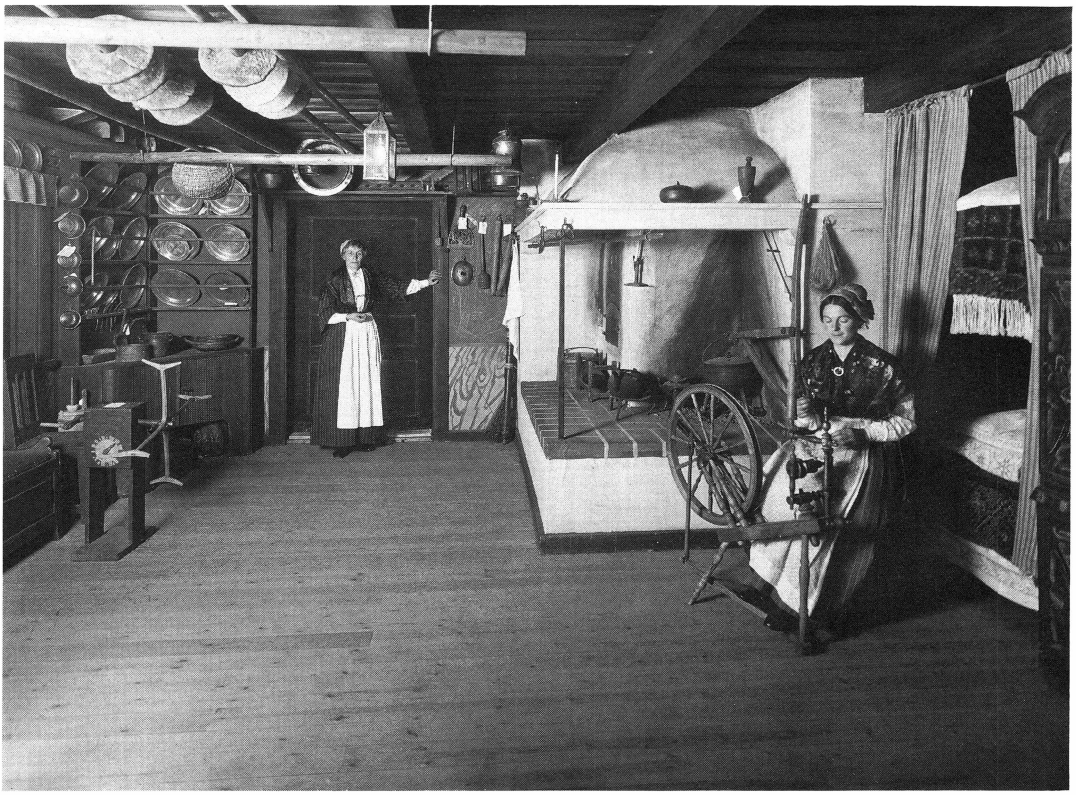

Hemslöjdsutställningen i Uppsala 1915. En av utställningens rekonstruerade rumsinteriörer. Foto E L:son Finn, Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Hemslöjdsutställningen 1915

Som en uppföljning av inventeringen och den nyvunna kunskapen, som en räddningsaktion, som ett offentligt läromedel och som en gigantisk manifestation, typisk för sin tid, arrangerades så Uppsala läns hemslöjdsutställning i Uppsala, 1–6 december 1915. Dessa dagar var 9 627 föremål utställda, inlånade från 2 500 länsinvånare. Då Hantverksföreningens lokaler på Nedre Slottsgatan 6 inte räckte till fick arrangörerna också ta Slottsbiografen och Slottskällan i anspråk. I en retrospektiv avdelning visades äldre slöjdalster som knöt an till näringar i länet, jordbruk, skogsbruk, boskapsskötsel, jakt och fiske. Olika hantverksredskap och

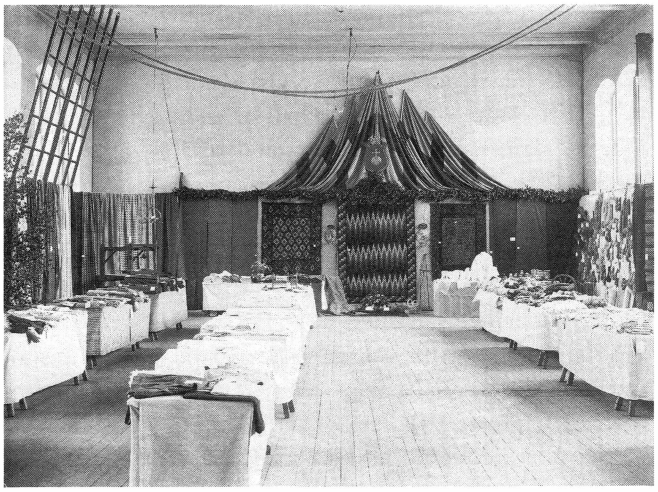

I Enköping arrangerade hemslöjdsföreningen en stor utställning 1918. Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

-produkter hade också sin plats i den historiska exposén. Hemslöjdsavdelningen som presenterade den samtida slöjdproduktionen var ordnad häradsvis, kompletterad med två fullständiga rumsinteriörer. Utställningsorganisationen var imponerande och en stor entusiastisk funktionärsgrupp stod bakom det omfattande planeringsarbetet och det praktiska genomförandet. Uppsala läns hemslöjdsförening som bildats i början av året, blev därmed känd genom publicitet och höga besökssiffror. Den jättelika utställningen blev föreningens första kraftprov och innebar genombrottet för hemslöjdsrörelsens idé i Uppsala län.

Redan från föreningens första år började man bygga upp en slöjdsamling och de första föremålen förvärvades i samband med utställningen 1915.

Hemslöjdsidén i en nationalromantisk tid

Vi har här sett hur hemslöjdsidén fick fäste i Uppsala län, ungefär på samma sätt och vid samma tid som i övriga landet. Den nya tiden och industrisamhällets allt tydligare verkningar, framstod som något skrämmande och det var angeläget att slå vakt om de sista resterna av bondesamhället och dess självhushållning. Under 1800-talets sista decennier hade Artur Hazelius skapat Nordiska museet och Skansen och banat väg för museiväsendet, hembygdsrörelsen, folkmusik- och folkdansrörelsen. Hemslöjdsrörelsens mål var att värna om en avgränsad del av kulturarvet nämligen materialförsörjningen, traditionella tekniker och ett kompromisslöst kvalitetstänkande. Idag brukar detta mer poetiskt beskrivas som ”händernas kunskap”.

Det var i natioalromantisk anda som idén föddes och utvecklades och synen på bondesamhällets hemslöjd var givetvis idealiserad. "Ett ostört och orubbat helt af endast äkta handgjorda konstnärligt goda ting. Till hvilket förfall ha ej våra dagars hem sjunkit! Glans och färgglöd ha förbytts till vantrefnadens och bedröfvelsens färger, skimrande silver och tenn har försålts, de präktiga möblerna och husgeråden ha ersatts af en ytterligt smaklös, ful och dålig maskinproducerad vara. . . När skall timmen slå för allmogehemmens tillvaratagande af det gamla, som ännu kan finnas i gårdarna, för en ny värdesättning af det äkta och goda, förmågan att skilja äkta och falsk vara, djupt förakt för färg och form som har den oäkta och torftiga elegansens prägel, men aldrig af ålder hört hemma i gamla präktiga bondehem?" (Elisabeth Thorman, 1914).

Honnörsord var äkta, präktig, genuin och nationell. Under lång tid fick hemslöjdsrörelsen leva med nationalromantikens vrångbild av ett bondesamhälle där allt som krävdes för livets nödtorft, tillverkades med en oändlig skaparkraft av hushållets egna medlemmar.

Tiden ställde nya krav

Men tidsandan, industrisamhällets snabba utveckling och massproduktionens genomslagskraft kunde inga hemslöjdsentusiaster hejda. Nu fick verksamhetens mål anpassas till verkligheten. Hemslöjdsrörelsen tvigandes snegla på konsthantverket och konstindustrin och rätta in sig i leden. Det gällde att anpassa produktionen till tidens efterfrågan men samtidigt följa ursprungsidén — med traditionen som grund stimulera utveckling och nyskapande samt verka för att det tekniska kunnandet bevarades.

En förutfattad mening om vad hemslöjd egentligen skulle vara, d v s en bärkraftig näring, bidrog till att den uppländska husbehovsslöjden kom på skam. Här hade ju slöjden varit ett självklart led i självhushållningen, varken bärkraftig, specialiserad, märklig eller egenartad. Trots detta dilemma som torde vara förklaringen till en svag profil genom åren, är den uppländska hemslöjdsrörelsens ansvar lika tungt som i övriga landet — att sörja för god materialtillgång och de traditionella hemslöjdsteknikernas fortlevnad i en skenande samhällsutveckling.

Pedagogisk verksamhet

Mycket tidigt stod den pedagogiska verksamheten på föreningens program och gör så än idag. Under flera decennier drevs en kvinnlig och en manlig slöjdskola med många lärare engagerade och ett stort och varierat kursutbud runt om i länet.

Redan under föreningens första år, 1915, arrangerades en vävkurs. Lärare var Ester Carlsson, övre raden t v. Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Föreningens kvinnliga slöjdskola genomförde många växtfärgningskurser runtom i länet. Här sköljs garnhärvorna under kursen i Lövstabruk, 1922.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Kvinnliga slöjdskolans kurs i linberedning och spånad på Disagården i Gamla Uppsala, 1937.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Kvinnliga slöjdskolans vävkurs i Uppsala, 1940-talet. Skolan gav tre parallella vävkurser, en yrkeskurs på 6 månader och två kortare kurser på 3 månader respektive 6 veckor.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Från 1950-talet fanns konsulentfunktionen i föreningen med huvudansvaret för upplysnings- och undervisningsverksamheten. Idag finns två samhällsfinansierade tjänster som länshemslöjdskonsulenter, med delat ansvar för den mjuka respektive den hårda slöjden.

2. En föränderlig hemslöjdssyn

Kulturarvet som rättesnöre

Redan i samband med den stora hemslöjdsutställningen 1915, började föreningen att lägga upp en mönstersamling med kopierade hemtextilier. Samlingen utgick från förlagor hämtade ur den ännu levande traditionen med en omfattande tillverkning i hemmet för det egna behovet. Det var en självklar inställning vid denna tid att nyproduktionen var det samma som ortodox kopiering, tråd för tråd, rand för rand, nyans efter nyans. Kulturarvet i sig var det enda rättesnöret och traditionen satte gränserna. Så kan man sammanfatta den gängse hemslöjdssynen under föreningens första period.

Ny formgivning på traditionens grund

Det var ett helt nytt synsätt som gjorde sig gällande vid 1920-talets övergång till ett nytt decennium. Då knöts den första formgivaren till föreningens verksamhet, Laijla Wallin. Kanske var det Stockholmsutställningen 1930 och funktionalismens genombrott med en lång rad nydanande formgivare i spetsen och med grundtesen ”ändamålet avgör formen”, som också påverkade den lokala hemslöjdsproduktionens inriktning och utveckling. Nu började den räddhågsna, renlärigа kopieringen ge vika för anpassning till samtiden, som för hemslöjdens del innebar omarbetningar av traditionella förlagor och ny formgivning på traditionens grund. Anledningen var den rådande uppfattningen, att traditionens självklara känsla för mönster, kvalitet och färg hade gått förlorad och att hemslöjdens styrka nu främst låg i det tekniska kunnandet.

Dessa tendenser kan tydligast avläsas i den textila produktionen och det är märkbart att föreningen i detta skede nådde nya konsumentgrupper. Framställningen av textilier för offentlig miljö blev en framgångsrik satsning med landstinget, kommuner, institutioner och företag som beställare.

Hemslöjdsföreningens omfattande arkiv består av två delar, en originalsamling och en samling som dokumenterar nyproduktionen. Bilden visar det prydligt ordnade arkivet 1929.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Från Stockholmsutställningen 1930. Textilier från bl a Uppsala läns hemslöjdsförening. Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Föreningen levererade 1931 en stor beställning bestående av möbeltyger, gardiner och mattor till Svenska Studenthemmet i Paris.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

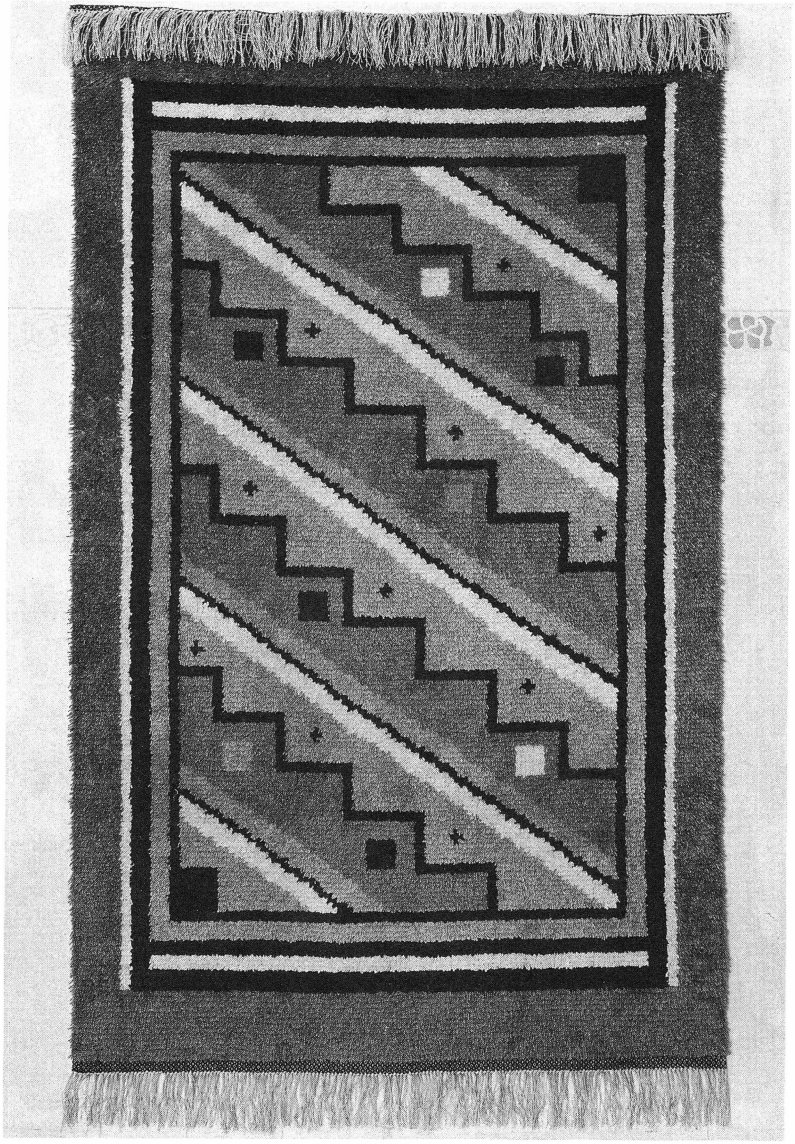

Rya komponerad av Laijla Wallin, 1935.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Modetyger och uppsydda klänningar i hemslöjdstappning, utställda i Uppsala-butiken 1935.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Möbel tillverkad för Hemslöjden av snickare Blomqvist i Storvreta på beställning av Uppsala Studentkår, 1936.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Hemslöjdens blomstringstid

1940-, 50- och 60-talen var i flera avseenden en blomstringstid för länets hemslöjdsrörelse. Utbudet var väl anpassat till tidens smak och såväl enskilda konsumenter som samhället i stort räknade med hemslöjdsalternativet.

Nu var också tre framstående formgivare tongivande i produktionen, Ingrid Skerfe-Nilsson, Britta Rendahl och Silja Karlsson. Samtliga arbetade okonventionellt med textilt skapande, stundom med den uppländska traditionen som förebild, men oftast helt fritt.

Tillverkningen av mattor var betydande i synnerhet i teknikerna flossa eller röllakan. Mycket omfattande var också produktionen av möbeltyger, draperier, gardiner, sängtäcken, kuddar, plädar, dukar, servetter, festremsor, tabletter, löpare och handdukar.

Under den här perioden var kyrkliga textilier, beställda av församlingar inom, men

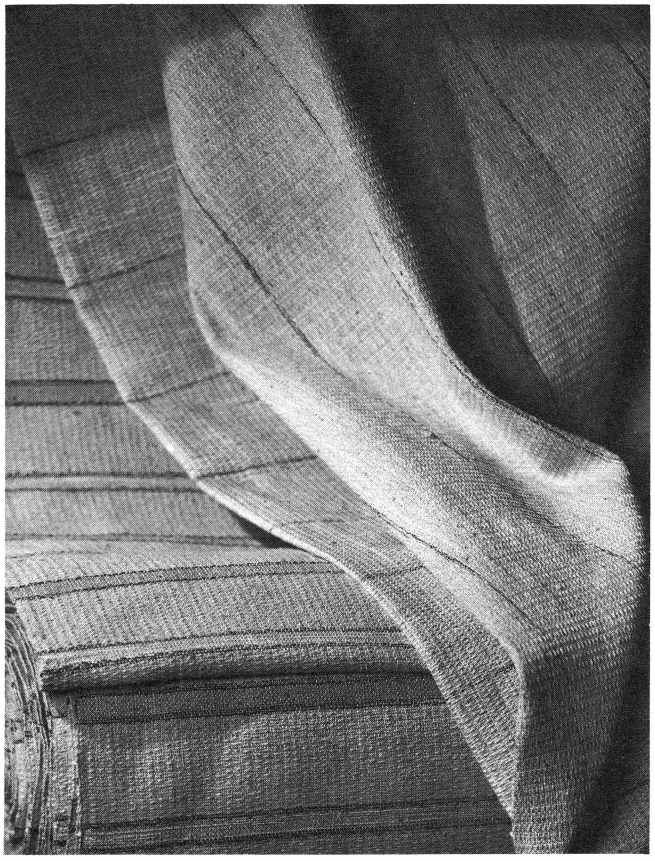

Textilier tillverkade av Hemslöjden för Akademiska Sjukhuset i Uppsala 1943.
Foto Gunnar Sundgren, Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Ryamattan "Livsträdet" vävs på beställning av Björklinge församling 1965. Fr v Margit Pettersson, Barbro Karlsson, Charlotte Lindemalm, Britta Rendahl och Märta Sahlin.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

också utanför länet, en verksamhet som periodvis sysselsatte föreningens formgivare, väverskor, brodöser och sömmerskor. I föreningsarkivet döljer sig många genomarbetade förslag på antependier, mässhakar, stolor, kalkdukar och bursor, som ibland resulterade i leveranser av hela uppsättningar i de liturgiska färgerna. För kyrkorummens smyckning beställde församlingarna också mattor i stor omfattning.

Hemslöjdsbegreppet vidgas

En intressant utvecklingslinje som tidigt gör sig märkbar i rörelsens historia är att hemslöjdsbegreppet successivt utvidgades. Hantverksprodukter framställda i tekniker som en gång krävde utbildade yrkesmän, hantverkare, kunde ogenerat samsas med husbehovsslöjdens alster under den gemensamma benämningen hemslöjd. Det vill säga ingen förundrade sig över att hemslöjd

Sex dekorativa textilskärmar tillverkade för kommunstyrelsesalen i Stadshuset, Uppsala, 1965. Formgivning Britta Rendahl.
Foto Sture-foto, Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Den nya dopmattan tas i bruk i Danmarks kyrka 1967.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

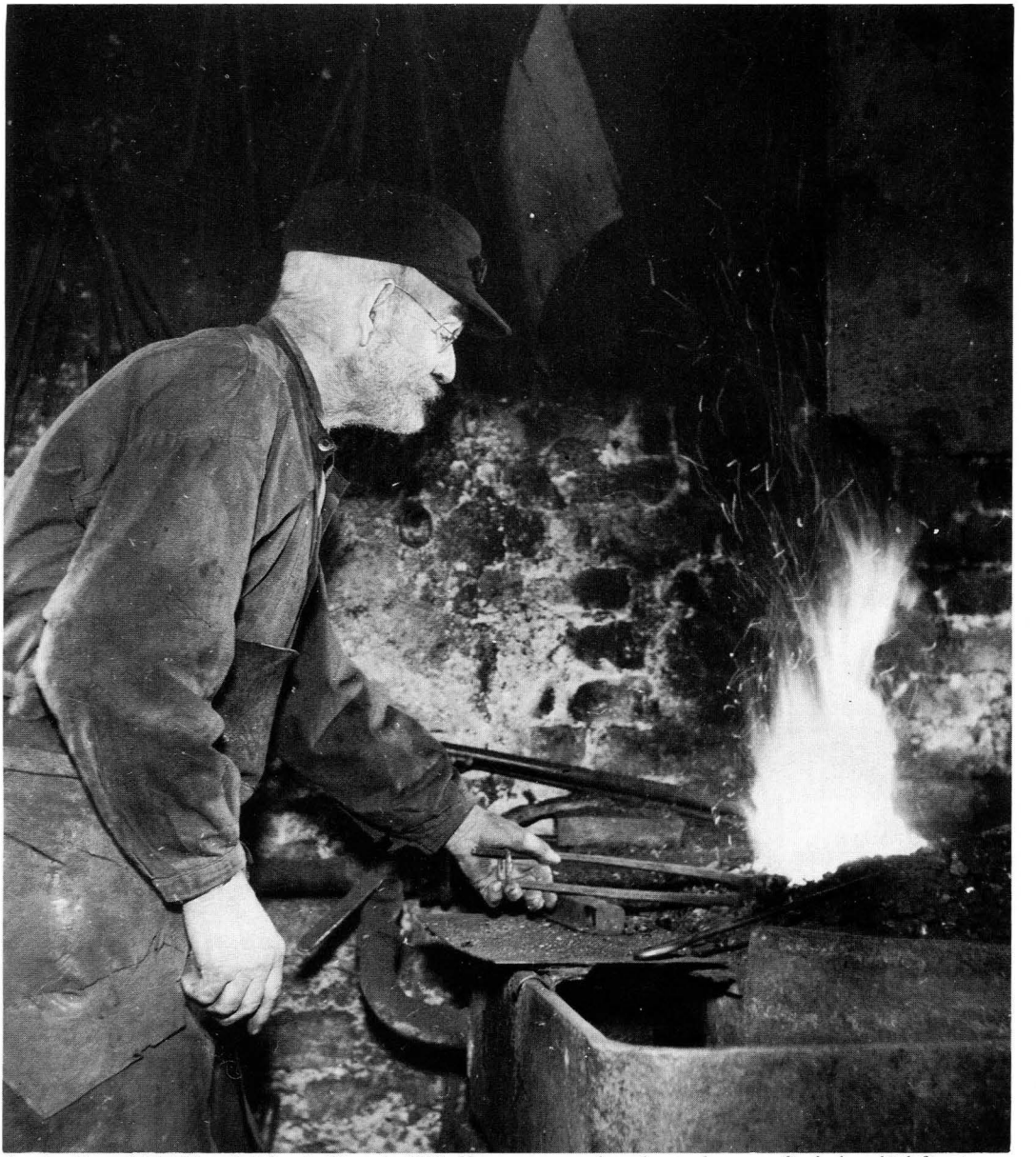

Smeden Gustaf Adolf Lundh i Gamla Uppsala 1953. Han var en av många hantverkare som försåg hemslöjdsföreningens butik med varor.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

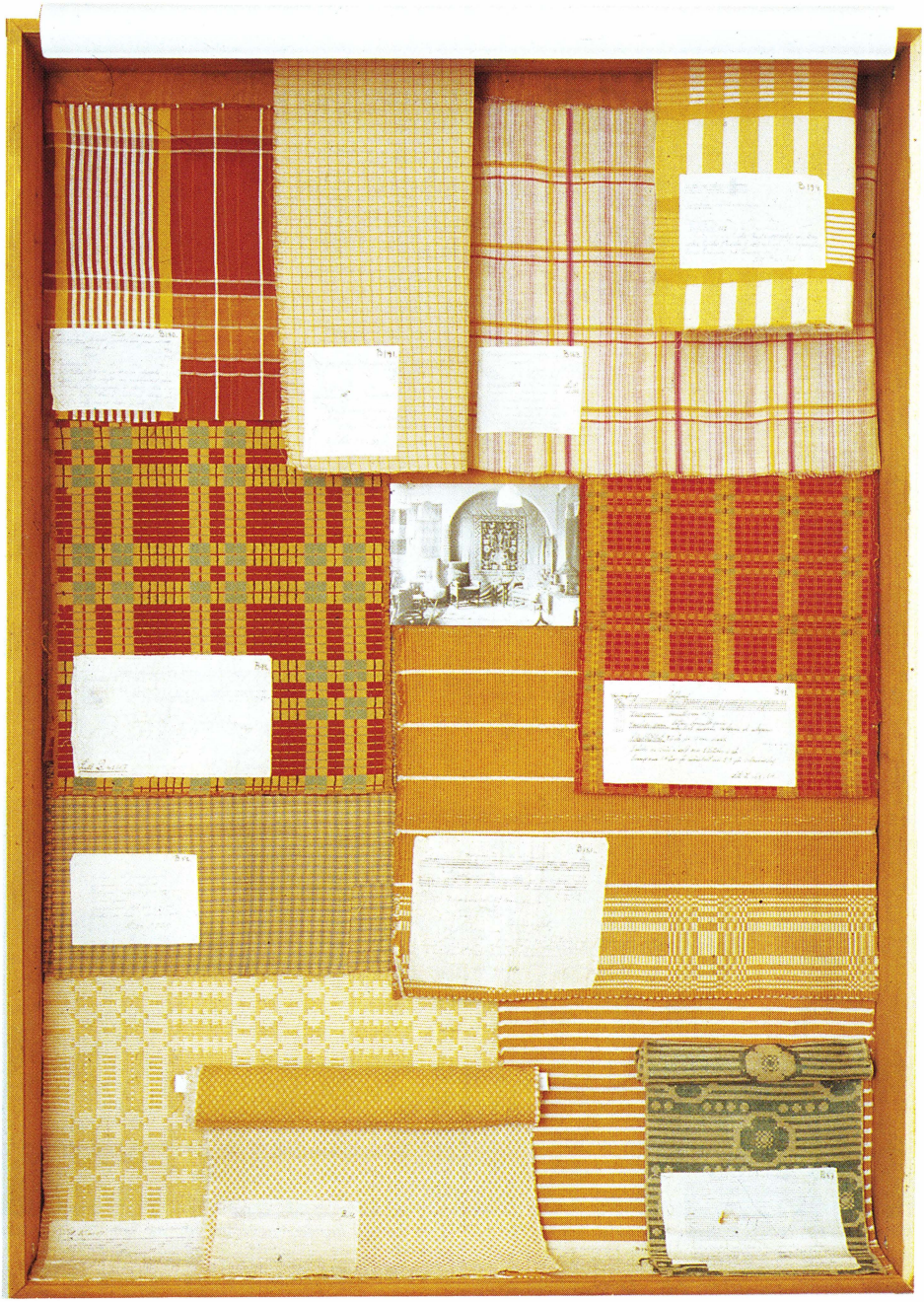

Möbeltyget "Upplandsvapen", ylledamast komponerad och vävd för Uppsala läns landsting till landstingssalen i Uppsala slott, 1947. Foto Tommy Arvidson.

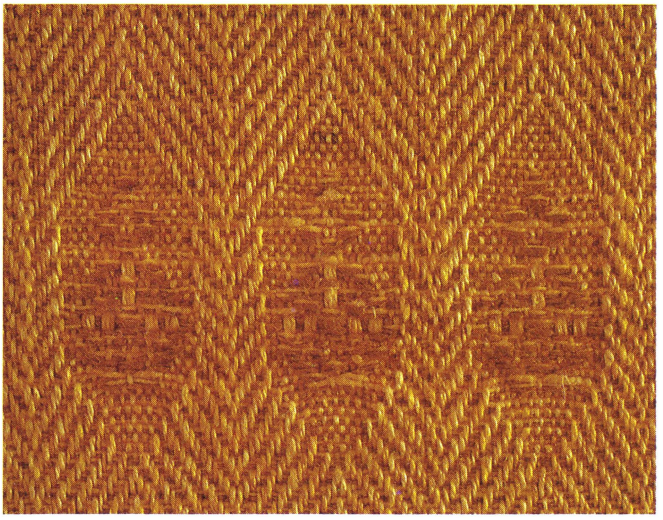

Eldbock av järn efter modell från Valsgärdegravarna, tillverkad av smeden Gustaf Adolf Lundh, Gamla Uppsala. Foto Tommy Arvidsson.

Ur Hemslöjdens samling av prover på nytillverkade textilier. Här visas gardintyger, möbeltyger, mattvävar och klänningstyger från åren 1916–20 i utställningen "Hemslöjd i rörelse". Foto Tommy Arvidson.

kunde innebära smidda järnljusstakar, laggade stånkor eller tenntallrikar vid sidan av björkriskvastar, stickade vantar eller bolstervarsvävar.

Men begreppet hemslöjd skulle tänjas ytterligare med tiden. Tingens funktion som en gång var avgörande för utformningen, spelade nu en alltmer underordnad roll. En helt ny slöjdkategori såg dagens ljus — prydnadsslöjden. Prylsamhället hade därmed satt sin prägel också på hemslöjdens produktion.

När utbildade formgivare satte sin prägel på de hemslöjdstillverkade varorna kom konsthantverksgenren stegvis att närma sig hemslöjdssammanhanget. Gränserna blev otydliga och frågorna ställdes allt oftare: Vad är vad? Eller spelar det någon roll vad som är vad?

Under 1970- och 80-talen har frigörelsen från hemslöjdsbegreppets eventuella begränsningar varit total. Om den lokala traditionen över huvud taget fanns med i bilden hade den reducerats till inspirationskälla.

Jubileumsutställningen Hemslöjd i rörelse, som visades på Upplandsmuseet 1990 och därefter vandrade runt i länet, gav i en speciell galleriavdelning tydliga exempel på en modern produktion i gränslandet mellan hemslöjd, hantverk och konsthantverk. Kanske är det just ett skapande utan gränser och en upplösning av det traditionella hemslöjdsbegreppets ramar som är tidens tecken.

Uppfattningen om vad som egentligen är hemslöjd har sannerligen varit i rörelse under de 75 åren. Som en röd tråd genom historien går dock hemslöjdsrörelsens ansvar för att materialkunskap och traditionella tekniker hålls vid liv, vilken hemslöjdskaraktär regionen än har haft i gångna tider. Ansvaret för händernas kunskap har faktiskt ingen annan i samhället!

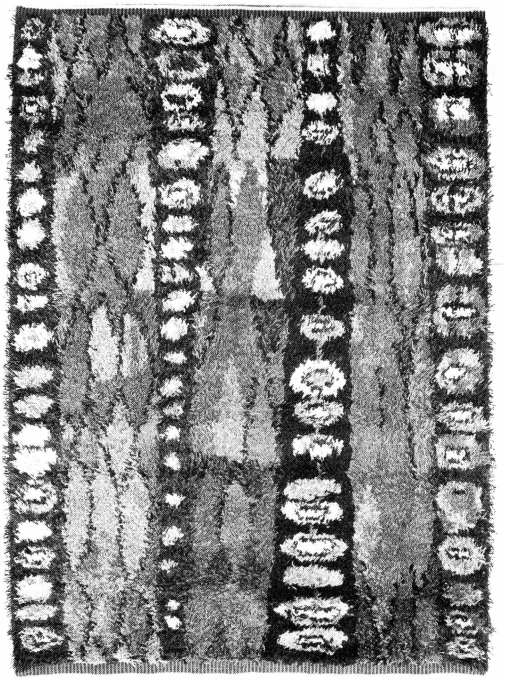

Ryan Kongo, komponerad av Britta Rendahl, 1955. Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Museernas dokumentationsinsatser är begränsade till att samla redskap, produkter och i bästa fall beskrivningar av processer. Den levande kunskapen och de kreativa krafter som utgår från materialkännedom och tekniskt kunnande, kan museerna aldrig garantera.

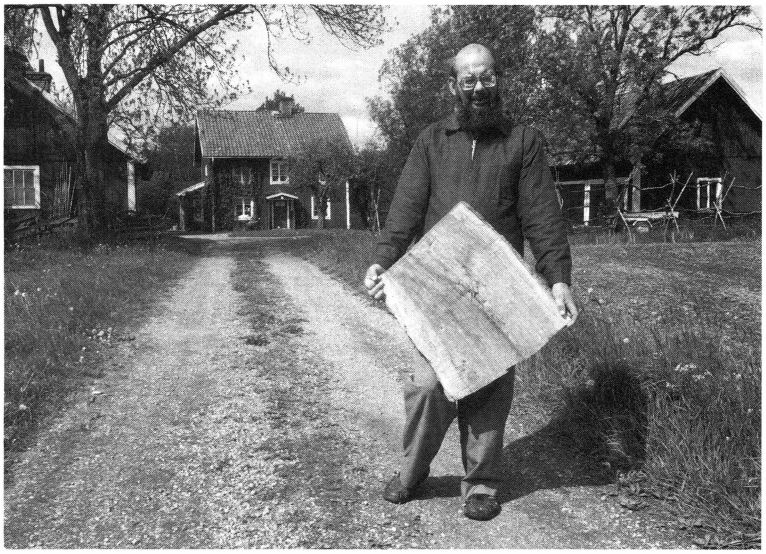

Gerhard Johansson, Bred, en av dagens aktiva slöjdare, här med trävirke utanför bostaden, 1990.
Foto Tommy Arvidson.

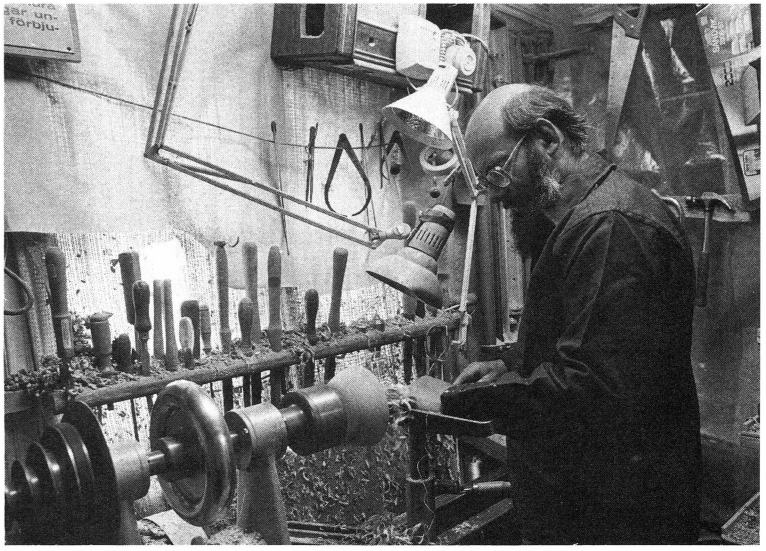

Gerhard Johansson arbetar på halvtid med svarvning i rått trä. "Varje skål är en utmaning. Torkningen är speciellt viktig eftersom den måste genomföras mycket långsamt. Det är många månader av spänning innnan jag kan se den färdiga skålen."
Foto Tommy Arvidson.

3. Hemslöjd och starka känslor

Behov av uppländsk identitet

Länets hemslöjdsrörelse har från starten kanaliserat människors starka känslor för tradition och hembygd och inte minst behovet av symboler för att stärka den uppländska identiteten.

Inte bara hemslöjdsrörelsen utan också hembygdsrörelsen, turistnäringen, kulturhistoriker och många andra, har förgäves sökt efter "något typiskt" i det uppländska kulturarvet. Dessvärre har länets kulturmiljö inte erbjudit förutsättningar för lokalt särpräglade kulturyttringar. Mälardalsregionen uppvisar i första hand kulturell likformighet, ett faktum som kanske legat den uppländska hemslöjdsrörelsen i fatet. En otydlig slöjdprofil är svår att marknadsföra och har i alla sammanhang svårare att hävda sig än en särpräglad produktion som kan knytas till en viss bygd.

Föreningen har oförtrutet tillhandahållit verksamhet och produkter som tillfredsställt behovet av uppländsk identitet. Förhållandet avspeglas tydligast i några symboler med särskilt stark laddning som skall presenteras nedan.

Identitetssymboler

Upplandsdräkten, d v s en bomullsklänning med förkläde och halskläde av tyll samt bindmössa och stycke, tog form och lanserades i samband med 1915-års utställning då den bars av värdinnorna. Idén hade sin grund i landsbygdens folkliga mode kring 1800-talets mitt, men nu standardiserades modell och material för att spridas som ett uppländskt alternativ till de folkdräktstraditioner som saknades i länet. Behovet av

En biprodukt i åkerbruket som i århundraden utnyttjats i folkkulturen var halmen. Hemslöjdsrörelsen har på ett förtjänstfullt sätt slagit vakt om de gamla halmtraditionerna. Fru Johansson tillverkade de första halmbockarna för föreningens räkning.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Upplandsdräkten lanserades redan 1915 och blev på kort tid en populär identitetssymbol. 1915-1920.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Uppfattningen om hur folkdräkterna i Väddö-Häverö skeppslag en gång sett ut har varierat under årens lopp. Detta är en av Hemslöjdens tidigaste tolkningar, troligen från 1920-talet.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

identitetssymboler var stort vid denna tid och lanseringen kom precis rätt i tiden. Under flera decennier tillhandahöll Uppsala läns hemslöjdsförening vävgarner, färdigvävda tyger, övrigt material och nödvändiga tillbehör till den populära upplandsdräkten.

"Upplandsdräkten kallas den, men den är ingen folkdräkt i vanlig bemärkelse såsom t ex Rättviks- eller Vingåkersdräkten, endast buren i socknen — eller häradsvis. Den är på samma gång enklare och förnämare än de" (UNT 1/8 1919).

Även om upplandsdräkten blev utomordentligt populär, motsvarade den inte den gängse bilden av hur en folkdräkt skulle se ut, varför föreningen även fångade upp detta behov. Gamla dräktdelar från Upplands enda, egentliga folkdräktsområde, Väddö-Häverö skeppslag i Stockholms län, låg till grund för den nyproduktion av tyger och tillbehör som saluförts från 1920-talets slut till 1988. Uppfattningen om hur dräkten egentligen sett ut en gång, har varierat och resulterat i en lång rad tolkningar med mycket skiftande utseenden under årens lopp.

Ryatraditionen i de uppländska bygderna har inspirerat till en hemslöjdsproduktion som förstärkt hembygdskänslorna. Mönstren har inte enbart hämtats från traditionens egen mönsterbank utan också från naturen, heraldiken och järnbrukens stämplar.

En lång rad produkter, med eller utan förankring i traditionen, har med tiden utkristalliserats som särskilt uppländska och därför blivit uppskattade som presenter, minnen och souvenirer. Som exempel kan nämnas Skokloster-löparen, Boglösa-löparen, Uppsala-lyktan, Österby-staken, Vattholma-ängeln, halmbocken och kungsängsliljetabletten.

Det har varit ett dilemma för uppländsk hemslöjdsrörelse att den välkända och traditionsrika järnhanteringen i den norra länsdelen inte gått att omsätta i slöjdprodukter. På vallonbruken framställdes i första hand stångjärn, d v s ett halvfabrikat som exporterades, och det för hemslöjd gångbara grovsmidet och klensmidet hörde inte hemma i dessa bygder.

Exempel på identitetssymboler med stark laddning som hemslöjdsföreningen ställde ut i Stockholm 1929. Häverödräkt, järnsmide, ryor varav en med länsvapen och järnbrukens stämplar.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

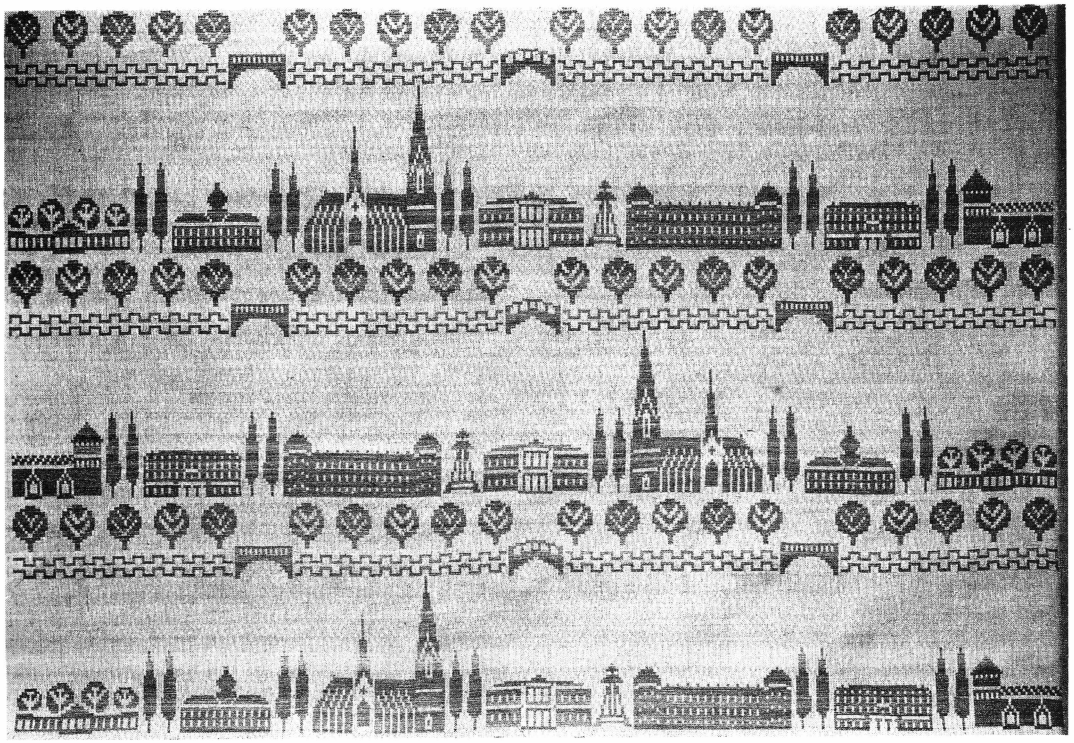

Damastduken "Uppsala stad" komponerades av Ingrid Skerfe-Nilsson till föreningens 30-årsjubileum 1945. Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

En omtyckt smidesprodukt med förhistorisk anknytning blev den eldbock som utgick från ett fynd i Valsgärdegravarna och lanserades på 1930-talet.

4. Hemslöjden — en ekonomisk rörelse

Föreningens ekonomiska rörelse, d v s butiksförsäljningen blev mycket snart verksamhetens drivmotor både i pedagogiskt hänseende och rent marknadsföringsmässigt.

Den första butiken öppnades 1916 i den fastighet där föreningslokalen redan var inrymd, på Drottninggatan 12. Här erbjöd en kunnig och medveten personal ett mycket brett sortiment. Möbler, armatur, järnsmide samt hemtextilier i alla former som mattor, gardiner och mängder av möbeltyger i metervara, fyllde golv och hyllor. Beklädnadstyger, hemstickade vantar, strumpor och sockor var andra stora artiklar. Butiksverksamheten flyttades 1934 till Fyristorg 8 som sedan blev den välkända mötesplatsen för länets hemslöjdsvänner i drygt femtio år.

I knappt 20 år fanns också en butiksfilial i Enköping.

Under 1970- och 80-talen blev klimatet allt bistrare för försäljningsverksamheten. Konkurrensen hårdnade och hemslöjdsidealen kom till korta, konsumenterna svek. Trots många räddningsförsök blev problemen till sist olösliga och 1988 var uppsalabutikens historia all.

Allmänhetens reaktioner uteblev inte. Hur kunde en hemslöjdsbutik bara stängas? Vem bar egentligen ansvaret? En hemslöjdsaffär måste väl helt enkelt finnas? Få insåg den verkliga orsaken, att rörelsen fallit offer för ökade omkostnader och en starkt sjunkande försäljning. Tidens puls, tillgång och efterfrågan styr också en idéburen försäljningsverksamhet.

Redan i samband med utställningen 1915 fanns en speciell försäljningsavdelning med allehanda slöjdprodukter. Foto E L:son Finn, Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Föreningens första försäljningslokal, Drottninggatan 12 i Uppsala. 1923. Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Den ekonomiska föreningen likviderades 1988, men hemslöjdsrörelsen i länet lever vidare i den ideella Hemslöjdsföreningen i Uppsala län, bildad 1988. Också den pedagogiska verksamheten kan bedrivas som tidigare genom de samhällsfinansierade konsulenttjänsterna i länet.

De senaste decennierna har samhället också givit stöd åt slöjdverksamhet i norra länsdelen för att främja sysselsättningen i enlighet med regionalekonomiska strävanden.

Föreningens butik vid Fyristorg 8 i Uppsala. 1935.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Från butikens julskyltning 1942. Ester Jansson kardar, Erika Larsson spinner och Christina Silversparre knypplar.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Föreningens butiksfilial i Enköping, Torggatan 31.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Julsaker i butiksfilialen i Enköping 1965.
Foto i Hemslöjdsföreningens arkiv, dep i Upplandsmuseet.

Hemslöjd i rörelse, 75 år i Uppsala län, och hemslöjdsrörelsen snurrar vidare in i 1990-talet. Vad kommer morgondagens hemslöjdsbegrepp att innefatta? Ett vet vi säkert, ingen annan part i samhället sörjer för att händernas kunskap lever vidare!

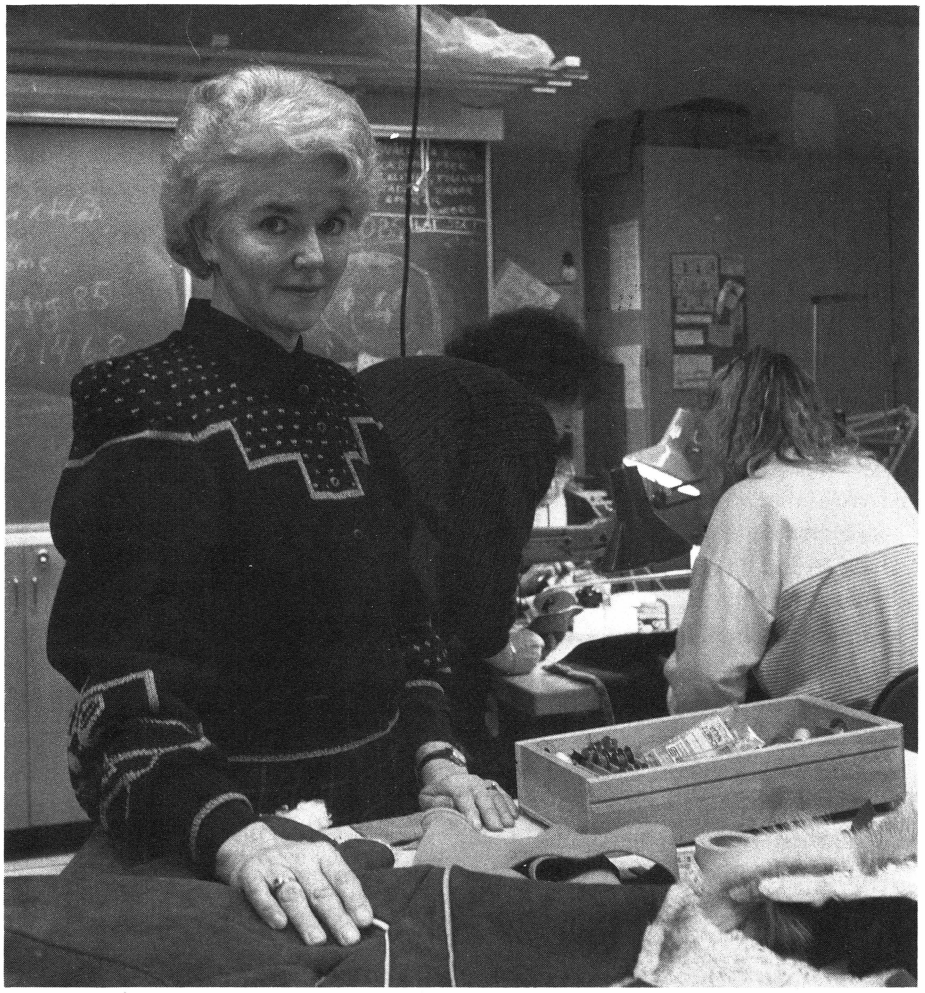

Hemslöjdskonsulent Linnéa Rothquist Ericsson, besöker den pälssömnadskurs på 12 + 6 veckor som hon lade upp och genomförde under 1990-91 i samarbete med Länsarbetsnämnden. Kursen vände sig till undersysselsatta kvinnor på landsbygden som bedrev fårskötsel och önskade komplettera näringen med pälssömnad.
Foto Bengt Backlund.

Några milstolpar i den uppländska hemslöjdsrörelsens historia.

1914–15 Länets hemslöjd inventeras av Elisabeth Thorman.

1915 Uppsala läns hemslöjdsförening bildas och en stor hemslöjdsutställning arrangeras i Uppsala.

1916 Den första butiken öppnas på Drottninggatan 12. Kvinnliga slöjdskolan startas.

1918 Uppsala läns hemslöjdsförening ansluts till Svenska Hemslöjdsföreningars Riksförbund.

1929 Manliga slöjdskolan startar kursverksamhet.

1930 Stockholmsutställningen, Uppsala läns hemslöjdsförening är representerad.

1934 Butiksverksamheten flyttas till Fyristorg 8.

1945 Jubileumsutställning på Uppsala slott.

1953 Hemslöjdskonsulentfunktionen inrättas.

1965 Butiksfilial öppnas i Enköping.

1984 Enköpingsbutiken stängs.

1988 Uppsalabutiken stängs. Uppsala läns hemslöjdsförening likvideras. Den ideella Hemslöjdsföreningen i Uppsala län bildas.

1990 Hemslöjdsrörelsens 75-åriga tillvaro i länet manifesteras med utställningen Hemslöjd i rörelse och föreliggande skildring av de 75 åren.

Liten ordlista med de begrepp som förekommer i uppsatsen och tillämpade definitioner.

Folkdräkt
kläder som burits av bondebefolkningen i det förindustriella samhället och som på grund av bygdens kulturella förhållanden utvecklat lokal särprägel.

Hantverk
yrkesmässig tillverkning av varor med enkla redskap i hantverkarens egen verkstad eller i hemmet hos beställaren.

Hemslöjd
tillverkning av varor i hemmet, dels för det egna behovet, dels för avsalu, som bisysselsättning till annan, otillräcklig huvudnäring, företrädesvis jordbruk. Genom hemslöjdsrörelsens genombrott har begreppet vidgats och fått annan betydelse, t ex butiken och den typ av varor som säljs där, ibland avses också en stil, en smakriktning.

Hemslöjdskonsulent
en tjänst eller flera i varje län med uppgiften att väcka intresse för och stimulera hemslöjdsverksamhet. Stat och landsting delar kostnadsansvaret.

Hemslöjdsrörelsen
en sammanslutning från 1800-talets andra hälft som strävar mot ett gemensamt mål, att slå vakt om hemslöjdens tradition, produktion och distribution.

Husbehovsslöjd
tillverkning i hemmet av bruksvaror för det egna behovet, utförd av hushållets egna medlemmar.

Industri
maskinell varuproduktion i långa serier, med en planmässig arbetsfördelning och

organisation samt stora kapitalinvesteringar, för avsättning till en anonym kundkrets.

Konsthantverk
samspelet mellan kvalificerad konstnärlig formgivning och hantverksmässig tillverkning som resulterar i unika produkter.

Konstindustri
samspelet mellan kvalificerad konstnärlig formgivning och industrimässig tillverkning som resulterar i serietillverkade produkter.

Saluslöjd
specialiserad tillverkning av produkter i hemmet som avyttras genom försäljning, i regel bisysselsättning till annan otillräcklig huvudnäring.

Slöjd
ofta sammanfattande benämning på alla typer av hemslöjd, till skillnad från yrkesmässigt hantverk. Avser både verksamheten och produkterna i dagligt språkbruk.

Slöjdbygd
område med högt uppdriven hemslöjdsverksamhet där en viss specialisering av saluslöjdsproduktionen utvecklats och där tillgången på nödvändiga råvaror är god.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Forskningar i uppländsk hemslöjd utförda 1914–15 för Föreningen Uppsala läns hemslöjd av fröken Elisabeth Thorman.

Hemslöjd i rörelse, utställningsunderlag, Upplandsmuseet 1990.

Uppsala läns hemslöjdsförenings arkiv; föremål, fotografier, kataloger. Deposition i Upplandsmuseet.

Tryckta källor

Danielson, Sofia, Hand och tanke, 100 år textil. Nordiska museet 1973.

Danielson, Sofia, Stina Rodenstam. Ideolog och organisatör i 1900-talets hemslöjdsarbete. Uddevalla 1986.

Den svenska hemslöjden. SHR. Stockholm 1951.

von Essen, Wera, Uppländsk hemslöjd. Svenska slöjdföreningens tidskrift, häfte 4, 1927.

Form och tradition, redaktör Birgitta Watz. Värnamo 1982.

Grenander-Nyberg, Gertrud, Svensk slöjdhistoria. Helsingborg 1988.

Julius, Arvid, Allmoge och hemslöjd. Uppsala 1915.

Julius, Arvid, Uppsala läns hemslöjdsförening 1915–1945. Uppsala 1945.

Knutsson, Göran, Uppsala läns hemslöjdsförening 1915–1975.

Liby, Håkan, Upplandsdräkten — idén som blev symbol för en kvinnorörelse. Uppland 1984.

Nylén, Anna-Maja, Hemslöjd. Lund 1969.

Thorman, Elisabeth, Hemslöjd i Bälinge socken. Svenska Turistföreningens årsskrift 1915.

Thorman, Elisabeth, Uppländsk hemslöjd. Upsala Nya Tidnings julnummer 1914.

Thorman, Elisabeth, Upsala läns hemslöjdsutställning. Tidningen Upsala, 2/12 1915.

Upsala läns hemslöjdsutställning i Uppsala 1915. Katalog. Uppsala 1915.

Uppsala läns Kungliga Hushållningssällskap 1815–1915. Uppsala 1915.

Ålenius, Nils, Hemslöjd i Harbo. Uppland 1948.

Ålenius, Nils, Vardagsmöda och festglädje. Upsala Nya Tidnings julnummer 1948.